

ВПЛИВ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ НА РЕГІОНАЛЬНУ СТРУКТУРУ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Постановка проблеми. На ринок трудових ресурсів сільських територій впливають демографічні процеси, що відбуваються на селі. Вони зумовлюють значні структурні зміни в складі трудових ресурсів сільських територій. Такі демографічні процеси, як зниження рівня народжуваності та зростання смертності сільського населення, зменшення частки молодших вікових груп та збільшення частки осіб похилого віку, негативно впливають на статеву-вікову структуру й економічну активність трудових ресурсів сільських територій.

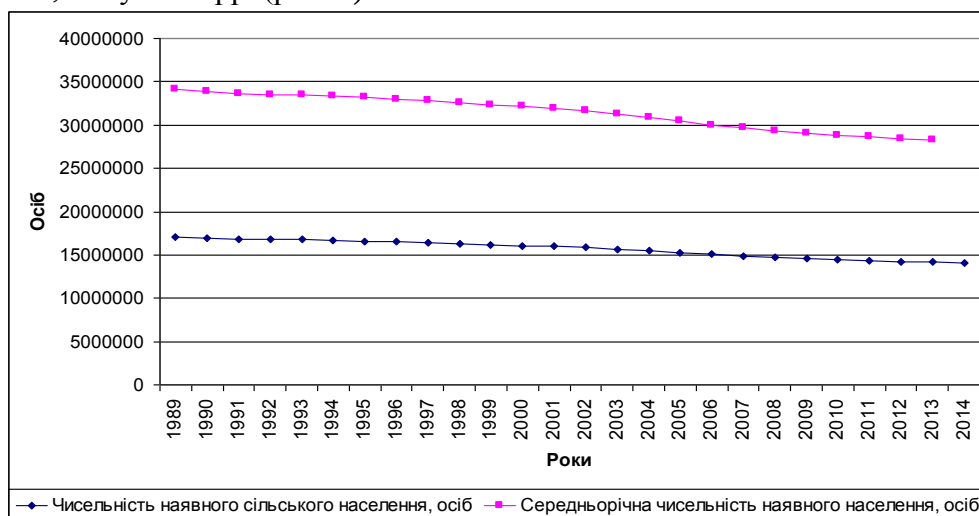
Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування ринку праці, формування та розвитку трудових ресурсів, людського капіталу сільських територій досліджувались у працях відомих вчених-економістів: С.І. Бандура, О.О. Бендасюка, М.П. Бутка, В.С. Дієсперова, О.Ю. Єрмакова, Г.І. Купалової, Е.М. Лібанової, Л.Г. Чернюк, К.І. Якуби та ін. Проте комплексні дослідження впливу демографічної ситуації та якості життя населення на формування трудових ресурсів сільських територій потребують подальшого вивчення.

Метою статі є аналіз проблем та впливу демографічної ситуації і якості життя населення на структуру трудових ресурсів сільських територій.

Результати дослідження. Сільське населення займає важливу частку в загальній чисельності та статеву-віковій структурі всього населення, а взаємовплив народжуваності, смертності, міграцій формують і визначають напрям та результати демографічного розвитку, що впливає на формування трудових ресурсів сільських територій.

Демографічні втрати населення України за 1990–2013 рр. становили 6,5 млн. осіб (12,5%), у т. ч. чисельність міського населення зменшилася на 10,8 %, або на 3,8 млн. осіб, сільського – на 16,1 %, або на 2,7 млн. осіб. У 1980-1990 рр. основною складовою зменшення чисельності сільського населення було від’ємне сальдо міграції – воно майже у 9 разів перевищувало природне скорочення населення, а починаючи з 1991 р. основним чинником зменшення чисельності населення сільських територій стало його природне зменшення [2].

Чисельність постійного сільського населення станом на 1.01.2013 р. становила 14,1 млн. осіб, його частка у загальній чисельності населення України зменшилася з 32,7 % у 1990 р. до 31,1 % у 2013 рр. (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка чисельності наявного сільського населення України, осіб (станом на 01.01.)

За дослідженнями Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, втрати населення у сільській місцевості до 2025 р. можуть перебувати в межах 1,7-2 млн. осіб у зв'язку з вичерпанням потенціалу демографічного відтворення [3].

Визначено, що основними чинниками зменшення чисельності населення сільських територій є:

По перше, високий рівень смертності. Так, загальний коефіцієнт смертності у розрахунку на 1000 осіб у сільській місцевості за період 1990-2013 р. був найвищим у 2005 р. і становив 20,5. Протягом останніх років він дещо знизився, проте залишається високим і у 2013 р. становив 17,7 (для міста цей показник складає 13,2).

По-друге, низький рівень народжуваності. Незважаючи на те, що з 2002 р. в сільській місцевості, як і в країні в цілому, народжуваність почала зростати, вона все ще залишається на досить низькому рівні. Якщо у 2000 р. загальний коефіцієнт народжуваності на селі у розрахунку на 1000 осіб наявного населення становив 9,2, то у 2013 р. – 12,3. Найвище значення цього показника зафіксовано у Рівненській (17,0), Волинській (15,6) та Закарпатській (15,2) областях. Найнижчі коефіцієнти народжуваності були у Чернігівській (8,7), Луганській і Сумській (8,8) областях.

Загальний коефіцієнт смертності у сільській місцевості України у 2013 р. становив 17,7. Найвищим цей коефіцієнт був у Сумській (22,3), Київській і Хмельницькій (21,7) областях. Найнижчі значення коефіцієнта смертності було зафіксовано на сільських територіях Закарпатської області (12,0), Автономної Республіки Крим (13,5), Івано-Франківської (14,5), Рівненської (15,1), Львівської і Херсонської (15,3) областей.

По-третє, на зменшення чисельності сільського населення впливають міграційні процеси. Хоча для України 2013 р. характеризувався незначним позитивним міграційним приростом - на 10000 осіб наявного населення 7,0, для сільської місцевості він залишається від'ємним. Найвищий від'ємний показник на 1.01.2014 р. зафіксовано у Донецькій (- 4516 осіб), Луганській (- 4365 осіб), Кіровоградській (-2183 осіб) та Дніпропетровській (-2169 осіб) областях. Позитивне значення показника зафіксовано у Київській (8821 осіб), Одеській (2533 осіб) та Харківській (1741) областях [2].

Отже, в останні роки у сільській місцевості в Україні спостерігається тенденція щодо покращення народжуваності. Разом з тим, рівень народжуваності перевищує рівень смертності лише у Закарпатській й Рівненській областях та Автономній республіці Крим. Тобто майже у всіх регіонах спостерігається від'ємний природний приріст населення, а міграційні процеси призводять до змін кількісних та якісних характеристик сільського населення.

Статеві-вікова структура населення має значний вплив на соціально-економічне становище регіонів. Від структури населення залежить не тільки спроможність до відтворення населення, але і вплив на обсяг і структуру трудових ресурсів, який значною мірою обумовлює функціонування і розвиток усіх сфер життєдіяльності. У статевій структурі сільського населення переважають жінки. Найбільший цей розрив складає у статево-віковій групі від 80 років і старше. В Україні на 1000 жінок у 2013 р. припадає 860 чоловіків (у 2001 р. – 861 особа). Найбільший цей показник складає у Рівненській (902 особи), Львівській (899 осіб), Волинській (891 особа) та Чернівецькій (885 осіб) областях. Найменша кількість чоловіків на 1000 жінок приходить у Чернігівській (830 осіб), Донецькій (831 особи) та Запорізькій (840 осіб) областях [4, с. 318].

Отже, демографічна база відтворення зайнятості сільського населення значною мірою залежить також від статевої структури сільського населення. Оптимальне з точки зору демографічного забезпечення природного руху селян і соціально-економічного розвитку села є співвідношення чоловіків і жінок в селі 1:1. Воно необхідне для кожної вікової групи населення: дітей 0-14 років, покоління батьків – 15-49 років, прабабків – 50 років і більше. Дане співвідношення статей серед дітей забезпечує демографічну базу відтворення населення у майбутньому, а серед покоління батьків – на найближчі 35 років. Оптимальність у цьому випадку визначає також соціальна роль кожної статі та її місце у

суспільстві, сприяє первинному поділу праці.

Процес формування та відновлення трудових ресурсів сільських територій не обмежується лише власне демографічними проблемами. Існує не менш небезпечна загроза формування трудових ресурсів сільських територій регіонів України. Йдеться про рівень і якість життя населення.

Так, на склад і якість трудових ресурсів сільських територій впливають також рівень і якість життя. В Україні налічується близько 17 мільйонів домогосподарств, у користуванні і володінні яких знаходиться 38,1% сільськогосподарських угідь країни, а вклад у сільськогосподарське виробництво становить за підсумками 2013 р. 46,0%. З метою аналізу якості життя населення Держстат України у жовтні 2013р. провів модульне опитування 10,6 тис. домогосподарств, які брали участь у вибіркового обстеженні умов життя, щодо їхніх доходів та споживчих можливостей. Вищевказане дослідження передбачало вивчення сприйняття населенням ознак бідності та депривації у сфері їхніх споживчих можливостей за існуючих у суспільстві стандартів, ступеня актуальності для населення базових ознак бідності та позбавлення, а також аналіз поширення серед домогосподарств окремих проявів позбавлення в частині можливостей задоволення не тільки мінімально необхідних фізіологічних потреб, а й потреб, пов'язаних із розвитком особистості та забезпеченням належного рівня комфортності існування.

Понад 95% опитаних вважали ознаками бідності наступні економічні позбавлення, тобто фінансову неспроможність домогосподарств: не відмовляти собі в найнеобхідніших недорогих продуктах харчування; споживати страви з м'ясом, курятиною, рибою (або їх вегетаріанським еквівалентом) через день; оновити за потребою верхній одяг і взуття для холодної пори року для дорослих один раз на 5 років; придбати за потребою новий одяг і взуття для дітей; придбати побутову техніку (за її відсутності); мати житло в нормальному стані; мати водогін у житлі; збільшити наявну житлову площу, що не перевищує 5 м² на особу; своєчасно сплачувати рахунки за житло або послуги з його утримання; підтримувати достатньо теплу температуру у своєму житлі (придбати паливо, обігрівач тощо) протягом опалювального сезону; оплачувати послуги лікаря в медичному закладі та призначені ним обстеження та процедури, життєво необхідну хірургічну операцію або лікування в стаціонарі (за відсутності таких послуг на безоплатній основі), купувати ліки та медичне приладдя, призначені лікарем; забезпечити членам домогосподарства, за необхідністю, отримання будь-якої професійної освіти.

Ознаками позбавлення щодо розвитку інфраструктури сільських територій в умовах сучасних суспільних стандартів майже все опитане населення вважало відсутність закладів, які надають побутові послуги, та об'єктів роздрібної торгівлі, регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом із більш розвиненою інфраструктурою, відсутність поблизу житла дошкільних закладів, медичної установи, аптеки, а також незабезпеченість населеного пункту своєчасними послугами швидкої медичної допомоги.

Сільські домогосподарства, порівняно з міськими, менше потерпали від фінансової неспроможності збільшити наявну житлову площу, що не перевищує 5 м² на особу. Сільські жителі у більшій мірі, ніж міські, потерпали від майже усіх проявів бідності та позбавлень. Найбільша різниця у сфері економічних депривацій сільських територій спостерігалася у можливості обладнати житло водогоном, ванною або душовою кімнатою, а також туалетом зі зливом всередині житла (частки сільських домогосподарств, які потерпали від таких позбавлень, були в 5-7 разів більшими, ніж серед міських), підтримувати достатньо теплу температуру у своєму житлі (придбати паливо, обігрівач тощо) протягом опалювального сезону (18% сільських домогосподарств проти 8% міських), утримувати житло в нормальному стані (15% проти 7%), споживати страви з м'ясом, курятиною, рибою (або їх вегетаріанським еквівалентом) через день (21% проти 15%), оплатити життєво необхідну хірургічну операцію або лікування в стаціонарі (за відсутності таких послуг на безоплатній основі) (25% проти 19%). Частки сільських

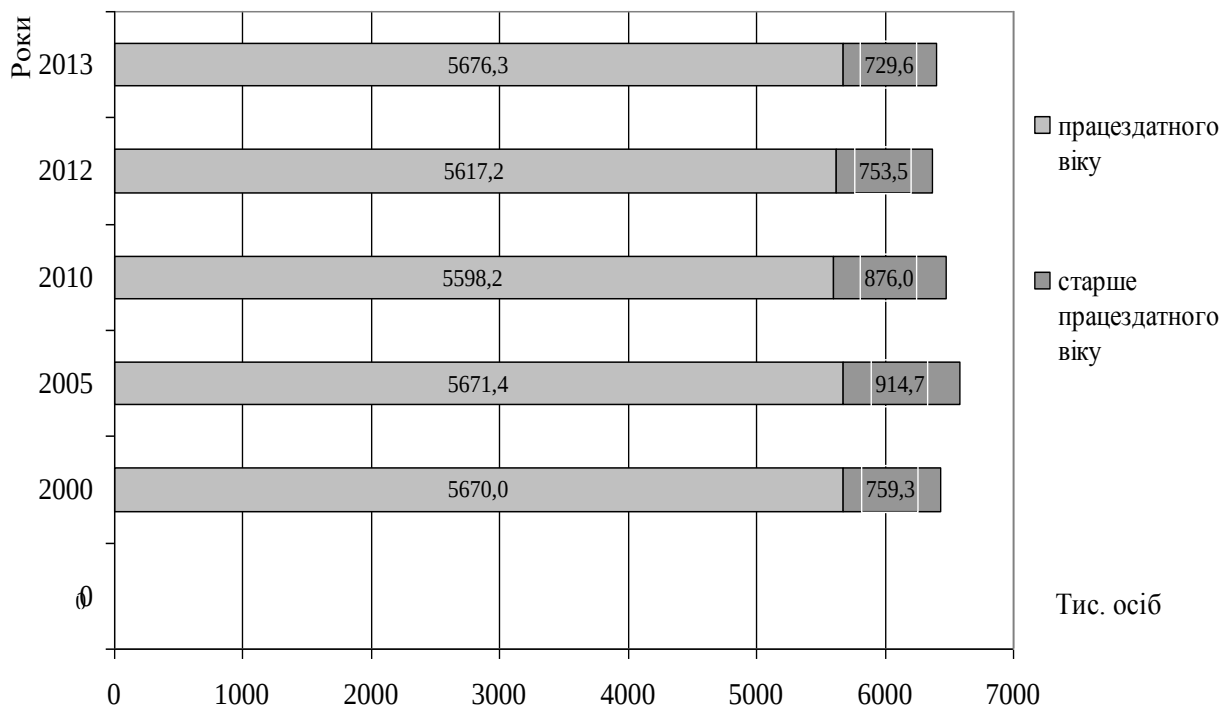
домогосподарств, які не мали можливості придбати за потребою побутову техніку, новий одяг та взуття для дітей, були в 1,3 – 2,1 рази вищі, ніж серед міських домогосподарств. Суттєва частина домогосподарств не мали коштів для сімейного відпочинку не вдома, а також не з родичами в їх житлі, щонайменше один тиждень за рік (45% сільських та 37% міських домогосподарств).

Сільські мешканці більш суттєво, ніж міські, відчували також позбавлення, пов'язані з низьким розвитком інфраструктури сіл. Майже 46% сільських домогосподарств потерпали від відсутності закладів, які надають побутові послуги (серед міських – 4%), 42% – від незабезпеченості сільського населеного пункту послугами швидкої медичної допомоги (4%), 29% – від відсутності поблизу житла медичної установи (6%), чверть – від відсутності регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом із більш розвинутою інфраструктурою та 15% – від відсутності поблизу житла об'єктів роздрібної торгівлі (по 2%), 6% – від відсутності поблизу житла дошкільних закладів (1,2%).

Частка сільських домогосподарств України у 2013 р. порівняно з 2011 р., які потерпали від незабезпеченості сіл своєчасними послугами швидкої медичної допомоги, від відсутності поблизу житла об'єктів роздрібної торгівлі, а також від відсутності в населеному пункті закладів, які надають побутові послуги, скоротилася на 1 в.п. по кожному показнику. Разом з тим, зросли на 1,6 в.п. частки сільських домогосподарств, у яких була відсутня поблизу житла медична установа, дошкільний заклад та відсутнє регулярне транспортне сполучення з іншим населеним пунктом із більш розвинутою інфраструктурою.

Бідність за умовами життя за ознаками позбавлень була найбільш поширена в сільських та багатодітних домогосподарствах. Так, серед сільських домогосподарств були бідними за умовами життя 45% проти 14% домогосподарств, які проживають у міських населених пунктах. Серед багатодітних домогосподарств 41% мали 6 та більше ознак позбавлень, що відповідно в 1,7 та 1,9 рази більше, ніж в домогосподарствах без дітей та в однодітних домогосподарствах. В Україні в 2013 р. чисельність економічно активного сільського населення становила 6178,3 тис. осіб. Найбільша чисельність економічно активного сільського населення була у Львівській (413,4 тис. осіб), Вінницькій (350,3 тис. осіб) і Автономній Республіці Крим (350 тис. осіб), а найменша – у Луганській (141,9 тис. осіб) і Кіровоградській (155,9 тис. осіб) областях. Загальний рівень економічної активності населення сільських територій України складає 73,8%. За регіонами він значно відрізняється. Так, найвищий рівень економічної активності сільського населення у 2013 р. був зафіксований у Херсонській (80,6%), Луганській (80,0%) та Донецькій областях (79,1%), а найнижчий – у Закарпатській (64,3%), Івано-Франківській (65,9%) та Тернопільській (68,3%) областях [1].

Чисельність зайнятого сільського населення з 2000 р. до 2013 р. зменшилась з 6429,3 тис. осіб до 5676,3 тис. осіб (на 11,7 %). У 2013 р. частка зайнятих осіб працездатного віку в загальній кількості складала 88,6 % (5676,3 тис. осіб) проти 88,2 % у 2000 р. (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка чисельності зайнятого сільського населення України за віковими групами у 2000-2013 рр.

Найбільше осіб працездатного віку серед економічно активного сільського населення у віці 15-70 років було у Дніпропетровській, Волинській, харківській та Львівських областях. Рівень зайнятості сільського населення по Україні у 2013 р. становив 67,8%. Найвищі значення цього показника спостерігалися у Херсонській (75,8%), Луганській (74,4%) і Чернівецькій (72,7%) областях, а найнижчі – у Закарпатській (59,6%), Івано-Франківській (61,7%) та Тернопільській (62,9%) областях [1].

Традиційно значна частка трудових ресурсів сільських територій займається сільським господарством. В Україні 2013р. середньооблікова кількість найманих працівників на підприємствах, установах, організаціях та їхніх відокремлених підрозділах із кількістю найманих працівників 10 і більше осіб, що займалися сільським господарством та наданням пов'язаних з ним послуг, становила 504,9 тис. осіб. Фонд оплати праці, нарахований за рік штатним працівникам сільського господарства становив 13754,3 млн. грн., або 3,5% загального фонду оплати праці штатних працівників, що був нарахований в економіці країни. Середньомісячна номінальна заробітна плата одного штатного працівника підприємств сільського господарства у 2013р. зросла проти 2012р. на 12,1%, але при цьому залишилась однією з найнижчих серед усіх видів економічної діяльності й становила 2270 грн.

Висновки. Зв'язок між рівнем і якістю життя та формуванням трудових ресурсів є очевидним. Кожне суспільство має дбати про поліпшення якісних характеристик населення, а оптимальною вважається така демографічна політика, яка передбачає комплекс широких соціальних та економічних заходів, спрямованих на досягнення необхідної чисельності населення, його найсприятливішої соціальної, професійної та вікової структури, раціонального регіонального розміщення при одночасному забезпеченні високого рівня здоров'я та трудової активності людей.

Анотація

У статті дано оцінку соціально-демографічному стану на селі, оцінено рівень та якість життя сільського населення. Оцінено вплив демографічної ситуації та якості життя населення на регіональну структуру трудових ресурсів сільських територій.

Ключові слова: трудові ресурси, сільські території, демографічна ситуація, рівень життя населення, економічна активність, зайнятість, регіон.

Аннотация

В статье дана оценка социально-демографическому состоянию на селе, оценен уровень и качество жизни сельского населения. Оценено влияние демографической ситуации и качества жизни населения на региональную структуру трудовых ресурсов сельских территорий.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, сельские территории, демографическая ситуация, уровень жизни населения, экономическая активность, занятость, регион.

Summary

This article assesses the socio-demographic status in the country, assessed the level and quality of life in rural areas. The influence of demographic and quality of life on regional structure of human resources in rural areas.

Key words: human resources, rural development, demography, standard of living, economic activity, employment, region.

Список використаної літератури:

1. Економічна активність населення України у 2013: Стат.зб. - [Електронний ресурс] / Держ. служба статистики України. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
2. Населення України за 2013 рік: Демографічний щорічник. - [Електронний ресурс] / Держ. служба статистики України. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
3. Населення України. Соціально-демографічні проблеми українського села. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 370 с.
4. Статистичний щорічник України за 2013 р. : Стат. зб. / Державна служба статистики України / [за ред. О.Г. Осауленка]. – К., 2013. – 533 с.

УДК: 65.016.7

Огинская А.В.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ДИВЕРСИФИКАЦИИ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ СТРУКТУР

Постановка проблемы. Модернизация национальной экономики и, в частности, отечественных производственных комплексов сопровождается ее структурными трансформациями. Последовательные и органичные изменения в структуре экономики возможны в результате диверсификации деятельности предприятий и их объединений, которая является составной и неотъемлемой частью их стратегического развития. Диверсификация является основой для осуществления изменений в организационной структуре, методах и процессах управления, формируя актуальный механизм снижения издержек и открывая новые научно-технические возможности. Исследование теоретико-методологических основ диверсификации обуславливает определение роли и механизмов диверсификации в решении проблем развития хозяйственных структур на современном этапе.

Анализ исследований и публикаций. Основы теории диверсификации были впервые сформулированы М.Гортом и Е.Есиной, и получили развитие в трудах по